

du. Je také naprosto jasná a rozlišená, neboť je v ní cele obsaženo vše, co jasně a rozlišeně vnímám jako reálné a pravdivé a jako nescoucí s sebou nějakou dokonalost. Také nevadí, že nekonečné neuchopuji nebo že je v Bohu mnoho jiného, co nejen nijak nemohu uchopit, ale snad se toho dokonce ani dotknout myšlením: k výměru nekonečného totiž patří, že je já, který jsem konečný, neuchopuji, a když to chápu a soudím, že v Bohu je formálně nebo vynikavě vše, co jasně vnímám a o čem vím, že to s sebou nese nějakou dokonalost (a snad také mnoho jiného, co neznám), postačí to, aby idea, kterou o něm mám, byla ze všech idejí, které jsou ve mně, nejpravdivější, nejjasnější a nejrozlišenější.

Ale snad jsem něco víc, než sám chápu, a všechny dokonalosti, jež připisuji Bohu, jsou ve mně nějak v potenci, i když zatím nevystupují a nejsou dovedeny k aktu. Zakouším nyní totiž, že se mé poznání ponaáhlu rozpíná, a nevidím, co brání tomu, aby se tak rozpínalo víc a víc do nekonečna, a proč bych pomocí takto rozpjatého poznání nemohl dosáhnout všech ostatních Božích dokonalostí,³⁸ a konečně, nevidím, proč by potence k těmto dokonalostem, je-li už ve mně, nestačila k vytvoření jejich idejí.

Nic z toho však není možné. Neboť za prvé, i kdyby byla pravda, že se mé poznání postupně rozpíná a že je ve mně v potenci mnohé, co zatím není v aktu, přesto nic z toho nepatří k idejí Boha, v níž není vůbec nic potenciálního; vždyť právě to, postupně se rozpínající nejjistějším dokladem nedokonalosti. Mimo to, i kdyby se mé poznání stále víc a víc rozpínalo, nicméně chápu, že proto ještě nikdy nebude v aktu nekonečné, jelikož nikdy nedojde k tomu, aby se nemohlo rozrůst dál; Bůh je však podle mého soudu nekonečný v aktu, takže k jeho dokonalosti nelze nic přidat. A konečně vni-

³⁸ Burman se táže: „Ale čím může poznání přispět k osvojení si dalších Božích dokonalostí?“ Descartes: „Převelice; neboť se jím stáváme moudřejšími a rozváznějšími, poznáváme tyto dokonalosti jasněji, a tak jich jako jasně poznávaných snáze nabýváme, ježto moudrost a rozvaha jsou pomocnými prostředky k jejich nabytí.“ Viz R. Descartes, *Responsiones*, AT V, str. 154. Srv. též Descartův dopis Mersennovi ze 4. března 1641, AT III, str. 329, ř. 12–19.

mám, že předmětné bytí ideje se nemůže vytvořit z pouhého potenciálního bytí, které je ve vlastním smyslu slova ničím, ale výhradně z bytí aktuálního čili formálního.

V tom všem není rozhodně nic, co by důkladnému pozorovateli nebylo zjevné přirozeným světlem; když jsem ale méně pozorný a představy tělesných věcí zastírají myslí bystrost pohledu, nevzpomínám si tak snadno, proč idea jsoucna dokonalejšího než já nutně pochází z nějakého jsoucna, které je opravdu dokonalejší, a proto bych rád dále pátral, zda bych já sám, když mám onu ideu, mohl 48 být, kdyby žádná takové jsoucno neexistovalo.

Od koho bych totiž byl? Patrně od sebe, od rodičů nebo od něčeho jiného, méně dokonalého než Bůh; nic dokonalejšího ani stejně dokonalého jako on totiž nelze myslit ani vybíjet.

Kdybych byl od sebe, pak bych přece nepochyboval, neměl bych žádná přání a vůbec nic by mi nescházelo, dal bych si totiž všechny dokonalosti, jejichž idea je ve mně, a byl bych tak samotným Bohem. Také se nesmím domnívat, že to, co mi schází, si snad lze osvojit obtížněji než to, co je už ve mně: právě naopak, bylo by zjevně mnohem obtížnější, abych já, to jest věc či substance myslící, vzešel z ničeho, než abych si osvojil poznatky mnohých věcí, jež neznám – poznatky, jež jsou pouze akcidenty této substance. A zajisté, kdybych od sebe měl to větší, <to jest, kdybych byl původcem svého zrodu a své existence,> určitě bych si neupíral to, co lze mít snáze, <totiž mnoho poznatků, které scházejí mé přirozenosti,> ale ani nic jiného z toho, co vnímám jako obsažené v idejí Boha – nic se mi totiž nezdá obtížnější,⁴⁰ kdyby však bylo něco obtížnějšího, jistě by se mi to obtížnější i zdálo (kdybych to ostatní, co mám, měl od sebe), jelikož bych v tom zakoušel hranice své potence.

³⁹ Srv. Descartův dopis Mersennovi z 21. dubna 1641: „Axióm, že co může učinit více, může učinit i méně, se chápe ve stejné výměru nebo v tom, co vyžaduje stejnou potenci. Neboť kdo z lidí pochybuje, že ten, kdo dokáže mluvit dobře, dokáže i tlachat?“ (AT III, str. 362)

⁴⁰ Srv. R. Descartes, *Responsiones*, AT V, str. 154.

Síle těchto důvodů neumiknu, ani když budu předpokládat, že jsem snad vždy byl tak, jako jsem nyní, jako by z toho vyplývalo,⁴¹ že není třeba hledat žádného původce mé existence. Veškerý čas žije 49 voťa lze totiž rozdělit na nespočetné části, které jednotlivě nijak nezávisí na ostatních, takže z toho, že jsem byl před chvílkou, nevyplývá, že musím být nyní – leda by mne v tomto okamžiku nějaká příčina jakoby opět stvořila, to jest uchovála mne. Pro toho, kdo pozoruje přirozenost času, je totiž zřetelné, že k uchovávání kterékoli věci v jednotlivých okamžicích, kdy trvá, je zapotřebí zcela stejné síly a činnosti, jaké by bylo zapotřebí k jejímu stvoření navo, kdyby ještě neexistovala; takže to, že se uchovávání od stvoření liší jen pomyslně,⁴² je také něčím z toho, co je zjevné přirozeným světem.

A tak si nyní musím položit otázku, zda mám nějakou sílu, jíž bych mohl způsobit, abych tímto já, jímž teď jsem, byl i za chvíli: neboť nejsem-li nic jiného než věc myslící, nebo alespoň, když nyní pojednávám jen precizně o té mé části, která je myslící věcí, pak kdyby ve mně nějaká taková síla byla, byl bych si jí bezpochyby vědom. Zakouším ale, že ve mně žádná není, a už jen z toho naprosto zřejmě poznávám, že závisím na nějakém jiném jsoucnu než na sobě samém.

To jsoucno však třeba není Bůh a vytvořili mne rodiče nebo kterékoli jiné příčiny, méně dokonalé než Bůh. Nikoli: jak jsem již dříve řekl, je zřetelné, že v příčině musí být přinejmenším tolik, kolik je v účinku, a proto když jsem věc myslící, která v sobě má jakousi ideu Boha, ať už se mi nakonec přidělí jakákoli příčina, je třeba i ji prohlásit za věc myslící, která má ideu všech dokonalostí, jež připsují Bohu. A u ní se lze opět ptát, zda je od sebe nebo od jiné příčiny. Je-li totiž od sebe, pak je z výše řečeného patrné, že právě ona je 50 Bohem, protože když má sílu existovat sama o sobě, má bezpochyby také sílu vládnout v aktu všemi dokonalostmi, jejichž ideu má

⁴¹ Srv. tamt., str. 155.

⁴² K pomyslnému rozlišení srv. R. Descartes, *Principy filosofie*, I, čl. 62; AT VIII-1, str. 30 (čes. překl. str. 65).

v sobě, to jest všemi dokonalostmi, jež pojmám v Bohu. Je-li však od jiné příčiny, opět by se u této další příčiny kladla stejná otázka, zda je od sebe nebo od jiné příčiny, dokud by se nakonec nedospělo k poslední příčině, kterou je Bůh.

Je totiž dost očividné, že tu nemůže být dán postup do nekonečna, zvlášť když tu pojednávám nejen o příčině, jež mne kdysi vytvořila, ale především o té, jež mne v současnosti uchovává.

Rovněž nelze předstírat, že mne snad způsobilo více částečných příčin společně a z jedné že jsem přijal ideu jedné z dokonalostí, jež připisuji Bohu, z jiné zas ideu další, takže se sice všechny tyto dokonalosti nacházejí někde ve vesmíru, ale nikoli všechny sloučené dohromady v nějakém jednu, jež by bylo Bohem. Právě naopak: jednota, jednoduchoť či neoddělitelnost všeho, co je v Bohu, je jednou z hlavních dokonalostí, které v něm chápou. A ideu této jednoty všech jeho dokonalostí do mne jistě nemohla vložit příčina, z níž bych neměl také ideje jiných dokonalostí: nemohla by totiž způsobit, abych je chápal jako sloučené dohromady a neoddělitelné, pokud by zároveň nezpůsobila, abych poznal, jaké jsou

Konečné co se tyče rodičů, i kdyby bylo pravdivé vše, co jsem se o nich kdy domníval, přesto mne rozhodně neuchovávají, ani mne, nakolik jsem věcí myslící, vůbec nezpůsobili, ale jen vložili nějaká rozvržení do látky, v níž, jak jsem soudil, vězím já, to jest mysl, za niž jedinou se nyní pokládám. S rodiči zde tudíž nemůže být žádná 51 obtíž a je nevyhnutelné učinit závěr, že už jen to, že existuji a že je ve mně nějaká ideu nejdokonalějšího jsoucna (to jest Boha), zcela zřejmě dokazuje, že existuje také Bůh.

Zbývá jen vyšetřit, jak jsem tuto ideu od Boha obdržel: nenačerpá jsem ji totiž smysly ani jsem ji nezískal nečekaně, jak se stává u idejí smyslově vnímatelných věcí, když se tyto věci naskytnou (nebo zdánlivě naskytanou) orgánům vnějších smyslů; ani jsem si ji nevybájl, neboť z ní nemohu vůbec nic ubrat ani k ní přidat; a tedy zbývá, že je mi vrozená, stejně jako je mi vrozená také ideu mne samého.

Není přece nic divného, že do mne Bůh tuto ideu vložil, když mne tvořil, aby byla vtištěna jako umělcova značka jeho dřlu; a není třeba, aby tato značka byla nějaká věc, různá od samotného dřla.

nějakou míru dokonalosti a jedny druhým slouží a mohou se slučovat, je snadné pochopit, že v celku je více dokonalosti než v části. A tudíž ty, jako pouhá část, musíš uznat něco dokonalejšího než ty. Tímto způsobem v tobě tedy může být idea dokonalejšího jsoucna, ze srovnání s nímž poznáváš nedostatky. Nemluvě o tom, že jiné části mohou být dokonalejší a ty můžeš chtít to, co mají, a když je porovnáš se sebou samým, můžeš poznat své nedostatky. Mohl jsi přece poznat člověka zdravějšího, silnějšího, krásnějšího, učenějšího, rozvážnějšího, a tedy dokonalejšího, a pak pro tebe nebylo těžké pojmovat jeho ideu a ze srovnání s ním pochopit, že v tobě není ten stupeň zdraví, síly a jiných dokonalostí jako v něm.

O něco níže si namítáš: *Ale snad jsem něco víc, než sama chápau, a všechny dokonalosti, jež připisují Bohu, jsou ve mně v potenci, i když zatím nejsou dovedeny k aktu – což by se mohlo stát, kdyby 299 se mé poznání rozpínalo víc a víc až do nekonečna.*³¹⁷ Odpovídáš však: *I kdyby byla pravda, že se mé poznání postupně rozpíná a že je ve mně v potenci mnohé, co zatím není v aktu, přesto nic z toho nepatří k ideji Boha, v níž není nic potenciálního; vždyť právě to „postupně se rozpíná“ je nejjistějším dokladem nedokonalosti. Je sice pravda, že to, co v ideji vnímáš, je v ideji samé v aktu, tím to však ještě není v aktu i v samotné věci, jejíž idea to je. Architekt si totiž vymyslí ideu domu, jež se v aktu skládá z vyznačených zdí, poschodí, střech, oken atd., a přesto tento dům a jeho části dosud nejsou v aktu, ale pouze v potenci. Stejně tak ona idea filosofů v aktu obsahuje nekonečné světy, avšak proto ještě neřekneš, že jsou nekonečné v aktu. Pročež ať už v tobě něco v potenci je nebo není, stačí, že se tvá idea (či tvé poznání) může postupně rozpínat či zvětšovat, a neměli bychom proto vyvozovat, že to, co se skrze ni reprezentuje či poznává, je v aktu. Ochoťně přijímám to, co poté uznáváš: *tvé poznání nikdy nebude nekonečné.* Ale měla bys tudíž uznat, že v tobě nikdy nebude ani pravdivá a patřičná idea Boha, o němž toho vždy zbude poznat více (dokonce nekonečně více) než o člověku, z něhož bys viděla jenom koneček vlasu. I kdybys onoho člověka neviděla celého, přesto bys jistě viděla jiného, ze srov-*

³¹⁷ Srv. tamt., str. 46 n.

nání s nímž by sis o něm dokázala něco domyslet. Avšak nikdy nám není dáno poznat něco podobného Bohu a jeho nezměrnosti.

Říkáš, že *Bůh je podle svého soudu nekonečný v aktu, takže se jeho dokonalosti nedá nic přidat.*³¹⁸ Pak ale soudíš o něčem, co neznáš, a to pouze předpojatě, jako soudili filosofové o nekonečných světech, nekonečných principech a nekonečném vesmíru, jehož nezměrnosti nelze nic přidat. Jak by vůbec mohl být pravdivý tvůj doatek: *předemně bytí ideje nezávísí na bytí potenciálním, ale na aktuálním*, je-li pravda, co jsme výše řekli o ideji architektka a stá-
rých filosofů – zvláště když připomínáš, že takovéto ideje jsou slité z jiných, které měla chápavost již předtím z příčin existujících v aktu?

9. Poté se ptáš, *zda bys sama, když už máš ideu jsoucna dokonalejšího než ty, mohla být, kdyby žádná takové jsoucno neexistovalo. A odpovídáš: Od koho bych totiž byla? Patrně od sebe? Nebo od rodičů? Nebo od něčeho jiného, méně dokonalejšího než Bůh?*³¹⁹ Posléze dokazuješ, že nejsi od sebe. To ale vůbec není nutné. Udáváš také důvod, *proč jsi nebyla vždy.* Ale to je rovněž zbytečné, ledaže chceš vyvodit nejen to, že máš příčinu vytvářející, ale zároveň, že máš i příčinu uchovávající. *Z toho, že čas tvého života má mnoho částí, totiž vyvozuješ, že musíš být tvořena v jednotlivých částech, a to pro jejich vzájemnou nezávislost.*³²⁰ Ale jak to chápat? Neboť sice jsou takové účinky, které k tomu, aby přetrvaly a hned zanikly, vyžadují přítomnost a stálou účinnost příčiny, skrze niž na začátku přijaly bytí: mezi ně patří sluneční světlo (ačkoli takové účinky nejsou ani tak totožné skutečně, jako spíše ekvivalentně, jak se říká o vodě v řece). Avšak vidíme jiné účinky, které přetrvávají, nejen když jejich příčina již není činná, ale, chceš-li, i když je porušena a zničena. Tohoto rodu je tolik zplozených a vytvořených věcí, že by bylo protivné je uvádět a postací, že ty jsi jedna z nich, ať už je tvou příčinou cokoli. *Avšak částí tvého času nezávislejší jed-*

³¹⁸ Srv. tamt., str. 47.

³¹⁹ Tamt., str. 48.

³²⁰ Tamt., str. 48 n.

ny na drubých.³²¹ Tady by bylo možné dotírat, jakou si lze vymyslet věc, jejíž části by byly vzájemně více neoddtělitelné, mezi jejími částmi by bylo nenarušitelnější zřetězení a spojení a jejíž pozdější části by bylo méně možno odpoutat od dřívějších – věc, jejíž pozdější části by více držely pohromadě s dřívějšími a závisely na nich. Ale abychom na to už nenaléhali, co tedy pro tvé vytváření nebo znovuvytváření znamená tato at už závislost nebo nezávislost částí času, které jsou vnější, sousledné a nečinné? Zajisté nic víc, než znamená tok nebo míjení částí vody pro vytvoření nebo znovuvytvoření nějaké skály, kterou obtéká řeka. Avšak z toho, že *jsi byla před chvílkou, nevyplyvá, že musíš být nyní*. Tomu ovšem věřím: ne však proto, že je třeba příčiny, která by tě nanovo stvořila, ale protože, že se neví, zda zde není příčina, která by tě mohla zahubit, nebo zda v sobě nemáš slabost, již bys nakonec podlehla.

Ríkáš: *Je tedy zjevné přirozeným světem, že uchovávání se od stvoření různí jenom pomyslně*. Ale jak je to zjevné, snad kromě světa a podobných účinků? Dodáváš, že *v tobě není síla, díky níž bys byla i za chvíli, protože si jí nejsi vědoma – vždyť jsi věc myslící*. Přesto v tobě nějaká síla je a ty se můžeš domnívat, že díky ní budeš i za chvíli: ne však nutně či nepochybně, protože at už je tato tvá síla či přirozené založení jakékoli, k ochraně před každou vnější či vnitřní škodlivou příčinou nestačí. Proto budeš i nadále. Máš totiž sílu, která tě sice nevytvoří nanovo, ale postačí k tvému přeetrvání, pokud nepříjde škodlivá příčina. Když vyvozujeme, že *závisíš na nějakém od tebe různém jsoucnu*, vyvozujeme dobře – nejde však o to, že bys jím byla nanovo vytvářena, ale o to, že *jsi jím byla* jakoby vytvořena kdysi. Pokračujeme, že *takovým jsoucnem nejsou rodiče ani žádné jiné příčiny*. Ale proč to nejsou rodiče, kteří tě snad (když pomínu Slunce a další spolupůsobící příčiny) naprosto zjevně vytvořili zároveň s tělem? Avšak já, pravíš, *jsem věc myslící, která v sobě má ideu Boha*. Ale copak tví rodiče nebo jejich myslí nebyli také myslící věci, mající ideu Boha? Takže se zde není třeba dále trápit s již řečeným a probíraným: *v příčině musí být přinejmenším tolik, kolik v účinku. Je-li to jiná příčina než Bůh, bylo*

³²¹ Tamt., str. 49.

by, jak pravíš, *možno se ptát, zda je od sebe nebo od jiné příčiny. Pokud je totiž od sebe, je to Bůh; pokud od jiné příčiny, bylo by třeba tolika dalších otázek, dokud by se nedospělo k příčině, která je sama od sebe a která je Bohem – neboť do nekonečna postupovat nelze*.³²² Avšak kdyby příčinou byli rodiče, nemusela by být sama od sebe, ale mohla by být od jiné příčiny. A ta zase od jiné a tak do nekonečna. Absurditu tohoto postupu do nekonečna neprokážeš, pokud zároveň neprokážeš, že svět někdy začal, a že tedy byl prarodič, který neměl rodiče. Nekonečný postup je absurdní nejspíše jen u příčin, které jsou vzájemně spojeny a podřazeny tak, že nižší nemůže konat bez vyšší, hýbající příčiny: jako když něčím pohne 303 kámen, sám pohnut holí, kterou hnula ruka; nebo když nejnižší článek řetězu zvedá závaží, sám zvedán vyšším a ten zase jiným. Tak se totiž musí dojít k jedinému hybateli, který pohybuje první. Avšak nekonečný postup nevypadá stejně absurdně u příčin uspořádaných tak, že po zničení předcházející zůstává a může být činná ta, která na ní závisí. Takže když říkáš: *je dost očividné, že nekonečný postup zde není dán*,³²³ uvaž, zda se to zdálo stejně očividné také Aristotelovi, jenž byl tak hluboce přesvědčen, že žádný prarodič nebyl.³²⁴

Pokračuješ: *abys byla způsobena, nesdružilo se více částečných příčin, z nichž bys byla přijala ideje rozličných dokonalostí připisovaných Bohu. Ty se totiž nemohou nacházet jinde než pouze v jediném Bohu, jehož hlavní dokonalostí je jeho jednota či jednoduhost*. Ať už ale byla tvá příčina jedna nebo jich bylo více, není proto ještě nutné, aby do tebe vtiskly ideje svých dokonalostí, ideje, které bys mohla sjednotit. Prozatím jen dáváš příležitost ptát se tě,

³²² Tamt., str. 49 n.

³²³ Tamt., str. 50.

³²⁴ Tento závěr vyplývá z Aristotelovy teze, že vše živé je plozeno jedním nebo několika, jednak něčím, co již je v aktu, a nikoli jen v možnosti. Nemůžeme tedy udat první člen v řetězci živých bytostí, ale musíme postupovat do nekonečna. Srv. Aristotelés, *Metafyzika*, VII,7–9; *Fyzika*, VI,5; *O vzniku a zániku*, II,11, zejm. 338b9 nn.

Odechlujeme se zde od vydání AT a děláme odstavec.

když už nebylo více tvých příčin, proč nemohlo alespoň být více věcí, jejichž dokonalostí bys obdivovala, a došla tak k blahoslavené věci, v níž by tyto dokonalosti existovaly všechny zároveň. Víš, jak básníci popisují Pandoru. Proč bys ty, obdivující na různých lidech vynikající vědění, moudrost, spravedlnost, stálost, moc, zdraví, krásu, blahoslavenost, dlouhověkost aj., nemohla to vše poskládat a mít za obdivuhodné, kdyby to vše někdo měl najednou? Proč 304 bys poté nemohla všechny dokonalosti v různé míře zvětšovat, až by se zdál ještě obdivuhodnější, neboť jeho vědění, moci, trvání atd. by nic nescházelo, ani by k nim nic nebylo možno přidat – a byl by tudíž vševědoucí, všemohoucí, věčný a vše ostatní? A kdybys viděla, že takové dokonalosti nemohou patřit k lidské přirozenosti, proč bys nemohla domnívat, že by byla blahoslavená ta přirozenost, které by to všechno příslušelo? Proč bys nemohla pokládat za hodno zkoumání, zda nějaká taková přirozenost je, či není? Proč bys nemohla být nějakými argumenty dovedena k tomu, že by se zdálo přijatelnější, že taková přirozenost je, než že není? Proč bys jí konečně nemohla odebrat tělesnost, omezení a vše ostatní, co v sobě zahrnuje nějakou nedokonalost? Mnozí tak, jak se zdá, postupovali. Ježto však existují různé způsoby a stupně usuzování, nechali někteří Boha tělesného, někteří s lidskými údy, jiní nikoli jednoho, ale zmmnoženého, nemluvě o jiných běžně známých výstředcích. Pokud jde o onu *dokonalost jednory*, nic neodporuje tomu, aby byly všechny Bohu připisované dokonalosti pojímány jako vnitřně spojené a neoddělitelné, i kdyby ideu, kterou o nich máš, do tebe nevložil on, ale kdybys ji načerpala ze spatřených věcí a zvětšila ji, jak bylo řečeno. Tak jistě líčí nejen Pandoru, bohyni ozdobenou všemi dary a dokonalostmi, ale též dokonalý stát, dokonalého řečníka atd. Konečně, z *toho*, že existuješ a máš v sobě ideu *nejdokonalejšího jsoucna*, činiš závěr, že to zcela zřejmě dokazuje, že *Bůh existuje*. Avšak, i když je tento závěr (totiž, že *Bůh existuje*) pravdivý, není přesto z řečeného zjevné, že jsi jej zcela zřejmě dokázala.

10. Pravíš: *Zbývá vyšetřit, jak jsem tuto ideu od Boha přijala, nenačerpala jsem ji totiž ze smyslu, ani jsem si ji nevybájlala (neboť 305 z ní nemohu vůbec nic ubrat ani k ní přidat); a tedy zbývá, že je mi*

*vrozená, stejně jako je mi vrozená také ideu mne samé.*³²⁵ Několikrát však již bylo řečeno, že jsi ji mohla částečně načerpat ze smyslu a částečně si ji vybájit. Když říkáš, že *ji nemůžeš nic přidat ani ubrat*, pomysli na to, že zpočátku jsi ji neměla stejně dokonalou. Pomysli na to, že mohou být lidé, andělé nebo jiné přirozenosti účinnější než ty, které by ti mohly o Bohu předat něco, co jsi dosud neznała. Pomysli na to, že přinejmenším Bůh tě může tak vzdělat a vybavit takovou jasností (ať už v tomto nebo v jiném životě), že nebude moci obstat nic, co jsi o něm znala dříve. Ať už je to jakkoli, pomysli, že z dokonalostí stvořených věcí lze vystoupit k poznání dokonalostí Božích a že v jednom okamžiku nejsou známy všechny, ale den za dnem lze odkrývat další a další, takže nelze mít v jednom okamžiku dokonalou ideu Boha, ale jen den za dnem dokonalejší. Pokračuj: *A není přece nic divného, že do mne Bůh tuto ideu vložil při stvoření, aby byla vtištěna jako umělcova značka jeho dílu. A není třeba, aby tato značka byla nějaká věc, různá od samotného díla; ale už jen z toho, že mne Bůh stvořil, je nasnadě, že jsem nějak účinná k jeho obrazu a podobě; a tuto podobu, v níž je obsažena ideu Boha, vnímám toutéž schopností, díky níž vnímám i sebe samu: tj. pokud chápu sebe samu, chápu nejen, že jsem věc neúplná, závislá na jiném a věc neomezeně dychtící po větším či lepším, ale zároveň chápu, že ten, na němž závisím, v sobě má to vše větší nejen neomezeně a v potenci, ale skutečně nekonečně – a že je tedy Bohem.* 306 To jsi řekla pěkně a já nenamítám, že to není pravda. Ale zajímalo by mě, jak je to prokázáno. Když totiž pomenu, co bylo řečeno výše, jaký je modus vtištění, *je-li v tobě ideu Boha vtištěna jako dílu umělcova značka?* Jaká je forma této značky? Jak ji rozeznáš? *Když není jiná než dílo čili než ty sama,*³²⁶ pak jsi tedy i ty sama ideu? Nejsi ty sama nic než modus myšlení? *Je nasnadě, pravíš, že jsi učiněna k obrazu a podobě Boží.* Je to ovšem nasnadě zbožnou vírou, avšak jak to lze pochopit přirozeným rozumem, aniž bys Bohu dala lidskou formu?

³²⁵ Viz R. Descartes, *Meditace o prvním filosofii*, AT VII, str. 51.

³²⁶ Čteme „ty sama“ (*teipsá*) na rozdíl od AT, kde stojí „skutečnost“ (*reipsá*).

8. Když zde popíráš, že máme pravdivou ideu Boha, opakujes stejnou chybu. Byť totiž nepoznáváme vše, co je v Bohu, přesto je vše, co v něm poznáváme, pravdivé. Tvé mezi to zamíchané poznámky jako: *chléb není dokonalejší než ten, kdo si chléb žádá; z toho, že vnímám, že v ideji je něco v aktu, nevyplyvá, že je to v aktu ve věci, jejíž idea to je; soudím o něčem, co neznám*⁴¹⁰ a podobně, jenom dokládají, ó hovado, že chceš ukvapeně napadnout mnohé, u čeho nedokážeš postihnout smysl. Není to totiž tak, že *by se z toho, že si někdo žádá chléb, vyvozovalo, že chléb je dokonalejší než on, ale pouze že ten, komu schází chléb, je nedokonalejší, než když mu neschází. A z toho, že je něco v ideji, nevynosuji, že totéž je i v přirozenosti věci, leda když nelze udat žádnou jinou příčinu této ideje než v aktu existující věc, kterou tato idea reprezentuje; nedokázal jsem, že je to pravdivé o mnohých světech ani o ničem jiném kromě samotného Boha. Ani to není tak, že *soudím o něčem, co neznám*: uvedl jsem totiž důvody, proč tak soudím, a dokonce tak pevné, že jsi žádným z nich nedokázalo sebedenně otrást.*

9. Když popíráš, že *neustále potřebujeme zasahování první příčiny, abychom byli uchovávaní*, popíráš věc, kterou všichni metafyzikové potvrzují jako zjevnou, ale o níž nevzdělanci často nepřemýšlejí, poněvadž si všímají jen příčin *co do vzniku*, nikoli *co do bytí*.⁴¹¹ Architekt je takto příčinou domu a otec syna pouze *co do vzniku*, a hotové dílo tedy může dále zůstat bez takovéto příčiny; ale slunce je příčinou z něj vycházejícího světla a Bůh je příčinou stvořených věcí nejen *co do vzniku*, ale též *co do bytí*, a proto musí do účinku stále stejně zasahovat, aby ho uchovával.

To je očividně dokázáno mým výkladem o nezávislosti částí času, jejíž se marně pokoušíš zhatit odkazem na *nutnost následnosti*, *ti, jež je mezi částmi času uvažovaného abstraktně*.⁴¹² Zde ale nejde o něj, nýbrž o čas či trvání trvajících věcí, o něž nepopíráš, že jeho jednotlivé okamžiky mohou být odděleny od sousedních, to jest, že trvajících věcí může v jednotlivých okamžicích přestat být.

⁴¹⁰ Viz tamt., str. 298, 299, 300.

⁴¹¹ Srv. např. Tomáš Akvinský, *Summa theologica*, I, q. 104, a. 1.

⁴¹² Srv. Páté námítky, AT VII, str. 301.

Když říkáš: *máme sílu, která stačí k našemu přetrvání, pokud nepřijde škodlivá příčina*,⁴¹³ nepozoruješ, že stvoření připisuješ dokonalost stvořitele (totiž přetrvávat v bytí nezávisle na jiném) a stvořiteli nedokonalost stvoření (totiž že by musel kladným činem směřovat k nejsoucnu, kdyby chtěl někdy způsobit, abychom přestali být).

Pak dodáváš o *postupu do nekonečna, že není absurdní, aby byl možný, načež to sám oslabuješ. Přiznáváš totiž, že je absurdní u příčin, které jsou vzájemně spojeny tak, že nižší nemůže konat bez vyšší* – pouze o takové příčiny zde totiž šlo, totiž o příčiny *k bytí*, nikoli o příčiny *ke vzniku*, jako jsou rodiče. Proto mi zde neprotiřečí ani Aristotelova autorita, ani to, co říkáš o Pandoře: přiznáváš totiž, že všechny dokonalosti, které v člověku pozoruji, mohu v různém stupni zvyšovat, až uvidím, že jsou takové, že nemožou patřit k lidské přirozenosti, což mi naprosto stačí k dokázání Boží existence. Stavím totiž práve na této síle zvěšovat všechny lidské dokonalosti tak, až jsou poznávány jako větší než lidské, a zdůrazňuji, že by v nás nebyla, kdyby nás neučil Bůh. Vůbec se však nedívám, že se ti můj důkaz nejeví jako zcela zřejmý, ježto jsem zatím nepozoroval, že bys kterýkoli z mých úsudků vnímal správně.

10. Když káráš má slova: *ideji Boha nelze nic přidat, ani od ní nic ubrat*,⁴¹⁴ nejspíš si nevšímáš, co filosofové obvykle říkají – že esence věcí jsou nedělitelné. Idea totiž reprezentuje esenci věci, a když se k ní něco přidá nebo z ní ubere, stává se hned idejí jiné věci: tak si ti, kdo nepojímají správně pravého Boha, vybájili Pandoru a všechny nepravé bohy. Avšak poté, co je idea pravého Boha jednou pojata, nerozpíná se (byť v něm lze odhalit nové dokonalosti, jichž jsme si zatím nevšimli), ale stává se jen rozlišenější a výraznější, protože musí za předpokladu své pravdivosti stále obsahovat vše, co v ní bylo dříve. Nerozpíná se ani idea trojúhelníku, když si v ní všimneme rozmanitých dříve nám neznámých vlastností. Jak

⁴¹³ Tamt., str. 302.

⁴¹⁴ Srv. tamt, str. 305; srv. též R. Descartes, *Meditace o prvnt filosofii*, AT VII, str. 51.

403 Za páte, na str. 515 podle všeho popíráš, že *k tomu, abys vnímal, že jsi věc myslící, je nutné, abys chápal, co je věc.*⁴⁹ Je snad možné, abys chápal výrok a nechápal přitom jeho subjekt a predikát? Nevíš však, co je věc, co je *existovat* a co *myslet*, jinak bys mne o tom, co to je, poučil tak jasně, abych pravdu toho výroku také jasně vnímal. Dodej, že nevíš, zda pokud myslíš, nemyslí duše světa, která je v tobě (jak chtějí platonikové). Avšak dejme tomu, že myslíš – kdybych se tě stokrát zeptal a ty bys stokrát odpověděl, nebudeš myslit nic jiného než věc tělesnou, k jejímž rozměrům či jednotlivým částem se obrací a přizpůsobuje čili přiléhá mysl a myšlení: vidíš tedy, že je nutné, aby byly rozlehle podle tělesné věci, byť po svém, aby část myšlení přiléhala k jedné části předmětu a druhá část k druhé, jako to probíhá i v oku, jehož jednotlivé části odpovídají jednotlivým částem předmětu.

Za šesté, na str. 518 nesprávně pravíš: *Nekonečno nechápeme popřením omezení.*⁵⁰ Pokud omezení obsahuje popření nekonečného, pak popření omezení obsahuje poznaitek nekonečného: příčina opačného je totiž opačná.

Na str. 522 sám prohlášeš: *Stačí chápat věc nevytyčenou žádnými omezeními, abychom měli pravdivou ideu celého nekonečna.*⁵¹ Takže toto usuzování, které jsi popíral, je zcela v pořádku: tato věc nemá žádná omezení, takže je nekonečná; podle všeho si tudíž na-prosto odporuješ.

404 *Boha,*⁵² ale neprokazuješ to a ani jinde jsi to neprokázal. Není ta schopnost totiž od samotné mysli, která je věčnou substancí a je nezávislá? To, že tvá mysl závisí na něčem jiném, totiž nevidíš jasněji, než vidím já, že má na ničem nezávisí; vůbec totiž nelze dovozovat, že by měla mít všestrannou dokonalost, že by byla od sebe, to jest, na ničem nezávisela; stačí totiž, že má takovou přirozenost, že může

⁴⁹ Srv. tamt., str. 362.

⁵⁰ Srv. tamt., str. 365.

⁵¹ Srv. tamt., str. 368.

⁵² Srv. tamt., str. 370 n.

jakýkoli předložený konečný předmět zvětšit myšlením. A najdou se subtilní filosofové, kteří věří, že atomy a první tělesa jsou od sebe samých – kdyby to neviděli dost jasně, nemohli by jasně vidět ani to, že závislejší na něčem jiném, leda že bys je zářivější pochodní přiměl k palinódii, v níž by ti převelice děkovali.

Na str. 520 říkáš, že *káča při otáčení nevykonává činnost vzhlédem k sobě samé,*⁵³ když přece nevykonává žádnou činnost, ale poddává se již nepřítomnému proutku, jehož úder ji roztočil; a tak se poddává, spíše než by vykonávala činnost, stejně jako kámen hozený do výše a koule vystřelená dělem.

Konečně, o něco níže⁵⁴ ukazuješ, že podle tebe mohou ideje tělesných věcí vycházet z chápavosti čili lidské mysli, jak se stává ve snech (což podle všeho říkáš jinde). Z toho vyplývá, že bytí Bůh není podvodník, nemůžeme vědět, zda je v přírodě něco tělesného, neboť vydá-li ze sebe mysl ideu nějaké tělesné věci jednou, proč by je nemohla vydávat stále? Dodej, že když věc tělesná není uslechtilější než idea, kterou o ní mysl má, a mysl obsahuje tělesa vynikavě, vyplývá z toho, že všechna tělesa (a tudíž celý tento viditelný svět) mohou být vytvořena lidskou myslí. Z toho vidíš, kam nás vedou tvé názory: proč by příčina nevytvořila vše, co obsahuje 405 vynikavě? Právě z tohoto důvodu přece věříme, že svět mohl stvořit Bůh.

Za sedmé, na str. 524 v bodu 9 popíráš, že *se cokoli může uchovávat ve svém bytí bez nepřetržitého Božího zasahování,*⁵⁵ stejně jako se světlo neudrží bez Slunce. Říkám, za prvé, že světlo Slunce se v uzavřené komoře udrží bez Slunce boloňským kamenem (jak jsem sám častěji zakusil), takže také jakákoli věc může být uchována bez Božího zasahování. Dále, kdyby Bůh přestal spolupůsobit, zmizela by například naše mysl či Slunce, nebo by dál byly samostatně? Kdo by tedy zničil jejich substanci? Jistě, když z ničeho nic nevzniká, nemůže ani nějaká věc zaniknout sama od sebe, pro-

⁵³ Srv. tamt., str. 367.

⁵⁴ Srv. tamt.

⁵⁵ Srv. tamt., str. 369.

tože k tomu má každé jsoucno velký odpor a vyhýbá se tomu. Pokud jsi řekl, že to, co je stvořené, není nic jiného než Boží zásah, pak to není substancí, ale akcidentem stejně jako místní pohyb, což nikdo nikdy neřekl. Kdyby to bylo substancí, pak by to mohlo být samostatně a Bůh by byl nanejvýš podivuhodný, poněvadž by dokázal učinit věc natolik pevnou, že by nepotřebovala jeho spolupůsobení; a když říkáš opak, bereš Bohu tuto potenci a dobrotu.

Namítáš, že Bůh směřuje k nejsoucím, ničí-li to, co je stvořené, jinak než pouhým ustoupením od svého spolupůsobení: zde padáš do jámy, kterou jsi sám kopal – nesmětuje snad k nejsoucím, když ustupuje od svého spolupůsobení? Tehdy totiž své spolupůsobení ničí. K tomu, aby něco bylo na Bohu závislé, však stačí, že to Bůh může zničit, ať už jakýmkoli způsobem. Ačkoli s ničením se nemusíme zatěžovat, protože Bůh nikdy neničící to, co jednou učinil, stejně jako neničící ani přirozenost trojúhelníku a podobných věcných jsoucen, která pokládáš za jím vytvořená (jak řekneme níže). Rovněž důrazně tvrdím, že Bůh nemůže zničit přirozenost žádné věčné a neměnné věci, jako jsou geometrická a metafyzická jsoucna, přestože podle tebe závisejí na Bohu co do vzniku a uchovávání. A prokážu, že zničeny být nemohou. Ať si Bůh dělá, co může – kdyby nikdy nepomyslel na trojúhelník (což je nemožné), a ty bys ve skutečnosti přesto byl stejný, jako jsi nyní, netvrdil bys, že je pravda, že tři úhly trojúhelníku jsou rovny dvěma pravým? Může Bůh způsobit, aby si nebylo navzájem rovné to, co zbudé, když od toho, co se navzájem rovná, odebereš stejně? Co by tedy měl učinit nebo co by musel učinit od věčnosti, aby to nyní nebyla pravda? Co mohl učinit, aby byla pravda, že totéž může zároveň být i nebyť? Avšak, jak zdůrazňuješ na str. 538, tyto pravdy samy o sobě závisejí na Bohu neméně než tvá mysl či tělo,⁵⁶ takže podíváme, jak jsi pevný a stálý, pokud ony pravdy nepotřebují Boží spolupůsobení, jsou-li neměnné a nezničitelné. A prosím tě, závisejí-li na Bohu, pak jakým rodem příčiny?

Za osmé, v tomtéž bodě 9 popíráš *nekonečný postup u podřazených příčin*, ale marně, protože Bůh mohl vše seřadit tak, aby kte-

⁵⁶ Srv. tamt., str. 380.

rýkoli účinek závisel na nekonečnu příčin – nezařídil snad, aby v každém sebenepatrnějším tělísku bylo nekonečné mnoho částí? Proč by nemohl ustanovit též nekonečné příčin, stejně jako by mohl vyvážit větším počtem příčin, kdyby nemohl celý být reprezentován v jediné příčině? Ale není ani žádný důkaz proti postupu vzájemně propojených příčin, nanejvýš ten, že by kvůli průběhu nekonečného počtu příčin nenásledoval žádný účinek; avšak není absurdní jejich průběh v nekonečném čase, takže by nyní jakýkoli účinek předpokládal též nekonečný předchozí čas v minulosti. To by neměl popírat ani Aristotelés, který věřil, že svět je od věčnosti; copak v tomtéž okamžiku věčnosti, kdy byl svět stvořen, nemohlo dojít ke zplazení nebo vzplanout ohněm velice suchá koudel či stříelný prach? Co když budeš s jinými starými filozofy předpokládat, že svět je věčný sám od sebe? Nebylo by to stejné, jako kdyby byl od věčnosti založen? Mnozí slavní theologové soudí, že takové věčné založení světa je možné a za předpokladu možnosti v aktu nic absurdního nevyplývá.

Za deváté, podle všeho se divíš, že *ne všichni v sobě vnímají ideu Boha*.⁵⁷ Namítám však, že se najdou geometři a theologové, kteří potě, co ze všech sil abstrahovali mysl od tělesných věcí, tvrdí, že v sobě stále nepozorovali žádnou vrozenou ideu Boha; a nedoufají, že v budoucnu, po desaterém pročištění tvých *Meditací*, v sobě onu ideu najdou. Z toho se domýšlejí, že buď máš andělskou mysl, nebo se mylíš, když věříš, že se těšíš ideji, kterou nemáš, a vyptávají se tě, zda jsi si existenci té ideje v sobě jist natolik, aby sis byl jist, že se v tobě bude stále nacházet i v budoucnu. Proč bys totiž, posílen spolehlivější naukou, nemohl za dvacet let vnímat, že ses v idejích Boha a své mysli odlišné od každého tělesa ve skutečnosti mylíš? Takže bys řekl, že jsi předtím věřil, že ony ideje jasně a rozlišeně rozpoznáváš, a později jsi odhalil, že ses mylíš, stejně jako se mylíš ten, kdo věřil, že jasně vidí dvě přímký, které se k sobě v jedné rovině stále přibližují, a věřil, že se nemohou nakonec neseřkat. 408 I kdybys totiž řekl, že za jasné a nepochybné je třeba mít to, co se zdá být tím jistější, čím častěji se o tom uvažuje, a i kdybys dodal

⁵⁷ Srv. tamt., str. 374.

428 že v účinku nemůže být nic, co by předem neexistovalo v příčině. A nikdo, koho je třeba v té věci mít za subtilního filosofa, nepokládá atomy za jsouci od sebe samých, protože přirozeným světlem je zjevné, že nic kromě jediného nejvyššího jsoučna nemůže být nezávislé na všem ostatním. Když se však říká, že když se káča točí, nevyvíjí činnost vzhledem k sobě samé, ale pouze se poddává proutku, byť nepřítomnému, rád bych věděl, jak se může jedno těleso poddávat druhému, jež je nepřítomné, a jak se vzájemně liší činnost a poddávání se. Já totiž prohlášu, že nejsem tak subtilní, abych dokázal porozumět tomu, jak se něco může poddávat něčemu, co není přítomno (a také něčemu, o čem lze předpokládat, že tu již neexistuje, přestane-li totiž hned po udeření káči bičfk být); a nevím, proč nelze stejným právem říci, že na světě už nejsou žádné činnosti a že vše, co se děje, jsou poddávání se činnostem, jež zde byly na prvopočátku světa. Vždy jsem se domníval, že to, čemu se říká „činnost“ (protože se to vztahuje k termínu *od čeho*) a čemu se říká „poddávání se“ (protože se to týká termínu *k čemu* čili *do čeho*), je jedna a tatáž věc: takže je zcela rozporné, aby bylo třeba jen na sebelepší okamžik poddávání se bez činnosti. Konečně, připouštím sice, že lidská mysl může vytvořit ideje tělesných věcí a také ne sice celý tento viditelný svět, jak se namítá, ale ideu všech věcí, jež na tomto viditelném světě jsou, ale proto ještě není správné vyvozovat, že nemůžeme vědět, zda je ve skutečnosti něco tělesného, a do úzkých nevedou mé názory, ale jen špatně z nich odvozené vývody – existenci materiálních věcí jsem totiž neprokázal tím, že v nás jsou jejich ideje, ale tím, že je získáváme tak, že jsme si vědomi, že nepocházejí od nás, ale že je získáváme odjinud.

7. Zde říkám, za prvé, že v onom boloňském kameni se neuchová sluneční světlo, nýbrž do něj ze slunečních paprsků vstupuje světlo nové, jež později ve stínu vyvstává; a za druhé, že není správné vyvozovat z toho, že se jakákoli věc může uchovávat bez Božího vlivu – často lze totiž pravdivé věci osvětlit falešnými příklady a to, že žádná věc nemůže existovat bez Božího spolupůsobení, je daleko jistější než to, že sluneční světlo nemůže vůbec existovat bez Slunce. A není pochyb, že kdyby Bůh ustoupil od svého spolupůsobení, vše, co stvořil, by se hned propadlo do nicoty, po-

névadž to nebylo ničím, dokud to nebylo stvořeno a dokud tomu Bůh neposkytl své spolupůsobení. A nemá se tomu proto méně říkat „substance“, poněvadž když říkáme o stvořené substanci, že je samostatně, nevyučujeme tím božské spolupůsobení, jež to substance k onomu samostatnému bytí potřebuje, ale pouze naznačujeme, že jde o takovou věc, jež může být bez jakékoli jiné stvořené věci, což nelze stejně dobře říci o modech věcí, jako je tvar či počet. Bůh by neukázal, že je jeho potence nezměrná, kdyby způsobil takové věci, jež by pak mohly být bez něj, ale naopak by to svědčilo o její konečnosti, protože věci jednou stvořené by na něm nadále nezávisely. Také nepadám do jámy, již jsem vykopal, když říkám, že není možné, aby Bůh něco zničil jinak, než ustoupením od svého spolupůsobení, ježto jinak by kladnou činností mířil k nejsoucímu. Je totiž velký rozdíl mezi tím, co se děje kladnou Boží činností a co musí být jediné velmi dobré, a tím, co vzchází z ustání kladné činnosti, jako je vše zlé a hříšné a také zničení něčeho jsoučného, je-li kdy co existujícího zničeno. Ani na tom, co se dodává o přirozenosti trojúhelníku, nic není: na více místech jsem totiž uvedl, že u toho, co se týká Boha či nekonečna, nemáme uvažovat, co můžeme uchopit (ježto víme, že není možné, abychom to mohli uchopit), nýbrž máme uvažovat jen o tom, na co stačí nějaký jistý úsudek. Nu a k poznání toho, v jakém rodu příčin závisejí ony pravdy na Bohu, se lze podívat na odpovědi na Šesté námitky, čl. 8.⁷¹

8. Nepamatuji se, že bych kdy napsal či přijímal to, co se mi zde připsuje.

9. Také si nepamatuji, že bych se kdy divil, že *ne všichni v sobě cítí ideu Boha*: tak často jsem totiž pozoroval, jak nesouhlasí to, co lidé soudí, s tím, co chápou, že sice nepochybují, že všichni v sobě mají alespoň implicitní ideu Boha, to jest přirozenost k jejímu explicitnímu vnímání, ale nevíím se, že necítí čili nepozorují, že ji mají, a snad to nepozorují ani po tisícím přečtení mých Meditací. Stejně tak, když soudí, že prostor, jež nazývají dutým, není nic, přesto jej chápou jako kladnou věc. Stejně tak, když se domnívají, že reálné akcidenty jsou, reprezentují si akcidenty jako substance, byť nesou-

⁷¹ Viz tamt., str. 435 n.